

UCEYMÎ

rî el-Mekkî'dir [ö. 1134/1722]). Uceymî'nin talebeleri arasında İbn Akile, Mekke müftüsü Abdülkâdir b. Ebû Bekir es-Siddîkî, Tâceddin b. Ahmed ed-Dehhân, Mekke müftüsü, kadısı ve Mescid-i Harâm imamlarından Tâceddin Ebû'l-Fazl b. Abdülmuhsin el-Kalaî, Bedreddin b. Ömer Hûc el-Mekkî, Muhammed b. Sultân el-Velîdî, Abdülhâlik el-Mezcâcî el-Hanefî, Ziyâuddin Mustafa b. Fethullah el-Hamevî el-Mekkî, Muhammed Emîn el-Muhîbbî, muhaddis İbn Hamza, Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, oğlu Muhammed ve torunu Abdülkâdir b. Yahyâ zikredilebilir. Medine'de Mescid-i Nebevî'de ve Tâif'te İbn Abbas Camii'nde de ders veren Uceymî 3 Şevval 1113'te (3 Mart 1702) Tâif'te vefat etti. Faslı mutasavvıf, muhaddis ve fakih Ay-yâşî *er-Rihletü'l-ʿAyyâşîyye* adlı eserinde Uceymî'ye geniş yer ayırmış ve onunla tanışmış olmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir (II, 212 vd).

Eserleri. 1. *Târîhu Mekke ve'l-Medîne ve Beyti'l-Makdis*. Bu yerlerin tarihiyle birlikte faziletleri, camileri, mezarlıkları, su kaynakları, önemli mevkileri ve ziyaret yerleri hakkındaki eserin bir nüshası Riyad Melik Suûd Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 43/1; bk. Bender b. Muhammed el-Hemedânî, s. 101). 2. *el-Fethu'l-ğaybî fimâ yete'allaķu bi-man-şibi Âli Şeybî*. Kâbe örtüsüyle ilgili hizmetlerle görevli Benî Şeybe ailesine dair küçük bir risâle olup bir nüshası Riyad Melik Suûd Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (nr. 559/8; bk. a.g.e., s. 111). 3. *Ĥabâya'z-zevâyâ*. Müellifin Mekke'deki çeşitli tekke ve zâviyelerde faydalandığı tasavvuf âlimleri başta olmak üzere kendilerinden ders aldığı hocalarının biyografisini ihtiva eden eser özellikle XI. (XVII.) yüzyılda Mekke'nin dinî ve sosyokültürel tarihi bakımından önemlidir (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Tarih, nr. 2410; Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkî, nr. 7; bk. a.g.e., s. 417). 4. *İsbâlû's-setri'l-cemîl ʿalâ tercemeti'l-ʿabdi'z-zelîl*. Uceymî'nin kendi hayatına dair küçük bir risâledir (Mektebetü Mekketel-Mükerre-me, nr. 6/16; bk. a.g.e., s. 426). 5. *İhdâ'ü'l-leṭâ'if min aĥbârî't-Ṭâ'if*. Tâif şehrinin coğrafyası, dinî ve kültürel tarihi hakkındadır (nşr. Yahyâ Mahmûd es-Sââtî, Riyad 1393/1973; Tâif 1400/1980; nşr. Ali Muhammed Ömer, Kahire 1417/1996). 6. *Kur-retü ʿuyûni zevi'r-rütbe bi-tedķiki me-sâʿili's-salâti fi'l-Ka'be*. Kâbe içinden Kâbe'nin dışındaki imama uymaya dair bir risâle olup Riyad Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 1054; bk. M. Habîb el-Hîle, s. 376). Uceymî'nin çoğu risâle ma-

hiyetindeki diğer bazı eserleri de şunlardır: *en-Neiḥu'l-miski fi ʿumreti'l-Mekkî, es-Seytû'l-meslûl fi cihâdi a'dâ'ir-Resûl, Ma'rifetü ṭurukî's-şüfiyye, Bulûġu'l-me'mûl min ma'rifeti'l-mükellefi ve ṭarîķi'l-vuşûl, Buġyetü'l-müsterfid fi'l-kavli bi-şihḥati imâni'l-muķalid, Taĥķiķu'n-nuşra li'l-kavli bi-imâni ehli'l-fetre, Mażharu'r-rûĥ bi-sırrı'r-rûĥ, Taĥşilü'l-ķaşdi ve'l-murâd min eĥâdişit-terġibi fi eyseri'l-a'mâli ve'l-evrâd, el-Ecvibetü'l-mardıyye ʿale'l-es'ileti'l-Yemâniyye* (Abdullah Mirdâd Ebû'l-Hayr, s. 172-173).

BİBLİYOGRAFYA :

Ayyâşî, *er-Rihletü'l-ʿAyyâşîyye*, Rabat 1397/1977, I, 319; II, 212-225; Kâdirî, *Neşrû'l-meşânî*, III, 136-142; Siddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ʿulûm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye), III, 167-168; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 536-537; *He-diyyetü'l-ʿarîfin*, I, 294; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'el-lifin*, III, 264; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, II, 810-813; Zirîkî, *el-ʿAlâm* (Fethullah), II, 205; Abdullah Mirdâd Ebû'l-Hayr, *el-Muḥtaşar min Kitâbi Neşri'n-nevr* (nşr. M. Saîd el-Âmûdî - Ahmed Ali), Cidde 1406/1986, s. 167-173; M. Habîb el-Hîle, *et-Târîĥ ve'l-mü'erriĥün bi-Mekke*, Mekke 1994, s. 370-377; Bender b. Muhammed b. Reşîd el-Hemedânî, *el-Menhecü't-târîĥi li-mü'erriĥi Mekketel-Mükerre-me*, Riyad 1418/1997, s. 91-101, 417, 426.



CASİM AVCI

UÇ BEYİ

Türk devletlerinde sınır boylarındaki askerî grupların kumandanı, sancak beyi.

Türk devletlerinde sınır kesiminde teşkilâtlanan savaşı bölüklerin başındaki askerî lideri veya idareciyi tanımlamak üzere kullanılan bu tabir, Osmanlılar'da sınırlarda sürekli akın faaliyetleri yapan ve buldukları bölgenin yönetimini üstlenen beyleri ifade eder. Özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasıyla birlikte Bizans sınır hattında ortaya çıkan Türkmen beylerine tarihî terminolojide uç beyi denmiş, kurulan beyliklere de uç beyliği adı verilmiştir. Uç kelimesi "sınır" anlamına gelmekte olup umumiyetle gayri müslim devletlerle olan sınır kesimini belirtmek için kullanılmış ve kendine has bir siyasî ve kültürel oluşumu içine alarak farklı bir anlam kazanmıştır. Bu şekilde, daha ziyade Anadolu'nun güneyinde Arap ve Bizans sınırı bölgesini, Endülüs'te İslâm devletiyle kuzeydeki hıristiyan krallıkları arasında kalan ara alanı ifade eden "sugür" ile yine sınır hattında müstakil hale gelen askerî bölgeleri belirtmek için kullanılan "avâsım"

geleneğinin bir uzantısı olmuştur (bk. AVÂSİM; SUGÜR). Benzeri bir teşkilâtın aynı unsurlar ve gayelerle Bizans tarafında da yer aldığı bilinmektedir. Sınır bölgesindeki hıristiyan serhat teşkilâtı "akritai" adıyla anılmakta ve bu miras Roma İmparatorluğu'nun sınır muhafaza ve ileri karakollarına dayanmaktaydı.

XII ve XIII. yüzyıllardan itibaren Anadolu'da özellikle Bizans'a karşı savaşmak üzere sevk edilen savaşı birliklerin konuşlandığı sınır bölgelerine dönemin Selçuklu kaynaklarında uç adının verilmiş olması, muhtemelen bu kesimde yoğun bir şekilde teşkilâtlanan Türkmen boylarının adlandırmasından kaynaklanmaktadır. 1204'te tahtı yeniden ele geçiren I. Gıyâseddin Keyhusrev yardım ve destek gördüğü uç Türkmenleri sayesinde başarıya ulaşmış, Denizli, Uluborlu ve Honas dahil uç bölgesine Mavrazemos'u uç emiri olarak tayin etmiş, Mavrazemos, Alâeddin Keykubad zamanında da uç emirliğini sürdürmüştür. Daha sonra Denizli yöresinde Türkmenler'in yoğun bulunduğu uç kesimine İnançoğulları adıyla anılacak beyliğin temellerini atan Mehmed Bey (ö. 660/1262) tayin edilmiştir. Kaynaklarda adının "Mehmed Bey-i Uç" şeklinde geçmesi dikkat çekicidir. Hatta uç kelimesi XIV. yüzyıl ortalarına ait İlhanlı malî kayıtlarında çoğul yapılarak "ucât" şeklini almıştır. Memlûk kaynaklarında da "sâhibü'l-ucât" tabirine rastlanır.

Uç kavramı, özellikle İlhanlı baskısı karşısında Anadolu'ya göçmek zorunda kalan kalabalık Türkmen topluluklarının Selçuklular tarafından Batı Anadolu sınır hattına yerleştirilmesiyle zaman içerisinde müstakil beyliklerin ortaya çıkışına zemin hazırlayacak derecelerde farklı bir siyasal ve kültürel nitelik kazanmıştır. Uçlarda yerleşen Türkmen boyları daha çok bir boy beyinin liderliği altında savaşı birlikler olarak teşkilâtlanmış, başlangıçta merkeze bağlı şekilde faaliyet gösterirken zamanla Anadolu Selçuklu idaresinin zayıflaması ve İlhanlı vesâyetine girmesi sonucu daha bağımsız biçimde hareket etmeye başlamıştır. Serhat boylarındaki uç beyleri, bir taraftan Bizans'a karşı akınlarda bulunurken diğer taraftan merkezi idareye vergi verip konumlarını veya aşiretleri içindeki muhtelif bölükler bünyesinde üstünlüklerini korumaya çalışmışlardır. Uç beyleri, genellikle ya sınır hattındaki boyun beyi ya da sınır hattına sevk edilmiş Selçuklu emirleriydi. Bunlardan özellikle ikincileri bölük denilen savaşı topluluğun başında yer almakta ve sınır boyunda çeşitli ad-

larla anılacak idarî bölgelerinde yerleşmiş yahut göçebe hayat tarzı süren toplulukların vergilerini toplamakta, akınlarda elde ettikleri ganimetlerle geçinmekte, ayrıca merkezî idareye bunun karşılığı belirli bir pay ödemekteydi. Buldukları sınır hattında yer alan ve zamanla içeride kalan bölgeler XV. asırdan kalma Osmanlı tahrir kayıtlarında “zeâmet, bölük, divan”, boylar söz konusu olduğunda ise “tır” gibi terimlerle karşılanmıştır. Özellikle bölük kelimesi tamamıyla askerî özelliği olan bir nitelik taşır. Meselâ Doğu Karadeniz’de Trabzon Rum İmparatorluğu sınırlarına yerleşmiş uç beylerinin teşkilâtı bölük adıyla geçer. Bu bölükler zamanla bir beyin idaresi altında birleşip müstakim beylik haline gelmeye başlamıştır. Osman Bey de bir uç beyi olarak hem mensup bulunduğu boyun beyi hem de savaşçı bölüklerin lideriydi. Onun kurduğu beylik gibi Batı Anadolu uç bölgesinde ortaya çıkan Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe beylikleri de hemen hemen aynı süreçlerle müstakim birer devlet konumu kazanmıştır.

Osmanlı Beyliği’nin teşekkülünün ardından fetihlerin Trakya ve Rumeli yakasına kaymasıyla uç teşkilâtı bu kesimde yerleşmiştir. Başlangıçta Trakya bölgesinde faaliyet gösteren uç beyleri daha bağımsız hareket edebiliyorlardı. Bunların çoğu menşe itibarıyla, artık birer Osmanlı toprağı haline getirilmiş Batı Anadolu Türkmen beyliklerinin eski emîrleri ve beyleriydi. Karesi ümerâsından Hacı İlbey ile Lala Şâhin özellikle 761’den (1360) sonra Balkanlar’a yayılan Osmanlı hâkimiyetinin tesisinde önemli roller oynamış birer uç beyi durumundaydı. Daha önce Osman Bey’in silâh arkadaşları olan beylerin de İstanbul civarındaki sınır hatlarında birer uç beyi gibi hareket ettikleri bilinmektedir. İlk Osmanlı kroniklerinden aktarılan tarihî gelenekte Akça Koca, Abdurrahman Gazi, Konur Alp, Turgut Alp, Köse Mihal gibi beyler bir nevi uç beyi gibi takdim edilir ve bunların fütuhâtı Osman Bey adına yaptıkları belirtilir. Aynı kaynaklar, bu yapının ve teşkilâtın Rumeli’ye kaydırılmasıyla yeni bir fetih alanının açıldığına işaret eder. Evrenosoğulları, Mihaloğulları, Turahanoğulları, Balkanlar’daki uç bölgelerinde faaliyet gösteren ve adları en çok zikredilen uç beyleridir. Bunlar aynı zamanda akıncı beyleri olarak kaynaklarda yer alır. Rumeli yakasındaki bu uç beyleri sınır hatlarındaki faaliyetleriyle önemli sayılabilecek servetler elde etmişler, hatta iktidarı belirleyebilecek ölçüde güç kazanmışlardır. Çok defa akınlarını bağımsız

şekilde yürütmüşler, tâbi oldukları Osmanlı hükümdarlarının katıldıkları seferlerde de tecrübeleriyle ve savaş bilgileriyle önemli rol oynamışlardır. Rumeli’de mevcut güçlü uç beyleri, Fâtih Sultan Mehmed zamanına kadar taht uğruna mücadele eden Osmanlı hânedanına mensup şehzadeler için önemli bir dayanak oluşturmuş, bunların destek verdiği şehzade güçlü bir aday olarak öne çıkmıştır. Uç beyleri özellikle Yıldırım Bayezid’in saltanatı sırasında merkezin sıkı denetimi altına alınmış, ancak Fetret döneminde yeniden tahtın belirleyici gücü haline gelmiştir. II. Murad zamanında da güçlerini devam ettirdikleri anlaşılabilir uç beyleri Fâtih’in merkezileştirme siyasetinden etkilenmiş, merkezle bağları daha da güçlendirilmiştir. Bununla birlikte sonraki dönemlerde bilhassa II. Bayezid devrindeki taht mücadelelerinde son defa etkin rol üstlenmiş ve taht iddiasıyla Kefe’den Rumeli’ye geçen Yavuz Sultan Selim’e destek vermişlerdir.

Rumeli’deki uç beyleri zamanla sınır hatlarındaki sancaklarda sancak beyi hüviyetiyle faaliyet göstermişlerdir. Kendilerine timar, zeâmet ve haslar verilerek merkeze bağlanan bu beyler, fethettikleri yerlerde yaptıkları hayır eserleriyle bu yerlerin İslâmlaşma ve Türkleşmesinde etkin rol oynamışlardır. Bu anlamda Batı Trakya’da Evrenosoğulları, Tesalya kesiminde Turahanoğulları ve Üsküp yöresinde Paşa Yiğit’in evlâtlığı İshak Bey ve ailesi eserleriyle dikkat çeker. XVI. yüzyılda akın faaliyetlerinin aksamaması ve sınır sancaklarının beylerbeyiliklerle / eyaletlerle (meselâ Budin beylerbeyliği, Habsburg sınırındaki sancaklar üzerinde tam yetkili hale getirilmiştir; benzeri şekilde Tımsıvar ve Bosna beylerbeylikleri de zikredilebilir) irtibatlı hale getirilmesi uç beyi kavramının unutulmasına yol açmıştır. Osmanlılar’ın doğu sınırlarında ise uç beyi tabiri, gayri müslimlere karşı gazâ / akın yapma ruhuna uygun bir alan olmadığından kullanılmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 100-104; II, 62, 101, 116, 144, 160, 216, 233; Aksarayî, *Müsameretü'l-ahbâr* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s. 53, 85, 101; Âşıkpaşazâde, *Târih* (Atsız), s. 123-128, 146-147; *Oruç Beğ Tarihi: Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım* (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2007, s. 58, 60, 70; Neşri, *Cihannümâ* (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2008, s. 90, 112, 334; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 36 vd.; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu* (nşr. Adnan Erzi), Ankara

1972, s. 122 vd.; P. Wittek, *Menteşe Beyliği* (trc. Orhan Şaik Gökyay), Ankara 1986, s. 1-23; Mikail Bayram, “Türkiye Selçukluların Uç Beğî Denizlili Mehmed Bey”, *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VI, 294-298; Halil İnalçık, “Osmanlı Devletinin Kuruluşu”, a.e., IX, 73-83.



FERİDUN EMECEN

UD (العود)

Telli mûsiki aletlerinden biri.

Türkiye’de ve hemen bütün Arap ülkelerinde aynı adla yaygın biçimde kullanılır. İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Yunanistan’da da sevilen çalgılar arasındadır. İran’da bir adı **barbat** olup Yunanistan’da **uti** ismiyle anılır. Organolojide ud kısa saplı lavtaların tipik örneğidir; yeryüzündeki diğer bütün kısa saplı lavtalar (Avrupa lavtası, İstanbul lavtası, Çin pipası, Japon biwasi, Rumen kobzası) udun veya atası olan çalgının birer türevidir (bk. LAVTA). Ud benzeri ilk çalgının eski Mısır’da 19-29. sülâleler döneminde (m.ö. 1320-1085) yapıldığı sanılmaktadır. Bu dönemden kalma kil kabartmalardan birinde udun atası sayılabilecek bir çalgı tasvir edilmiştir. Milâttan önce VIII. yüzyıla tarihlenen kilden bir Elam figüründe de buna benzer bir çalgı vardır. Udun bundan yüzyıllar sonra müslüman Ortadoğu’da yeniden ortaya çıkıncaya kadarki tarihi iyi bilinmemektedir. Muhtemelen eski ud gibi bu yeni ud da tek bir ağaç parçasından oyularak yapılıyordu ve gövdesi bugünkü udunkinden daha küçüktü; göğüsü ise deridendi. Sâsânîler bu çalgıya “barbat” (kaz göğüsü) adını

Türk udunun cepheden ve yandan görünüşü

